

Risicofactoren voor kwaliteit van de opvoeding

Han Groenendaal & Maja Dekovic

Inleiding

In dit artikel wordt verslag gedaan van een nadere analyse van gegevens die verkregen zijn in het onderzoek 'Opvoeden in Nederland in de jaren negentig' (Rispiens, Hermanns & Meeus, 1996)^[1]. Het betrof een grootschalig survey-onderzoek onder 1267 gezinnen met minimaal een kind in de leeftijd van 0-18 jaar. Het onderzoek was beschrijvend van aard met als doel een beeld te schetsen van de opvoedingssituatie van in Nederland geboren ouders. Omdat het om een algemeen beeld ging is geen poging gedaan specifieke risicogroepen te onderscheiden.

In het hier navolgende onderzoek wordt eerst nagegaan welke factoren of combinaties van factoren een groep ouders mogelijk tot risicogroep maken. In tegenstelling tot vele onderzoeken die zich op risicofactoren voor de ontwikkeling van het kind richten (o.a. Deater-Deckard et al., 1998; Garnezy & Rutter, 1983; Sameroff et al., 1993; Werner, 1989), gaat het in dit onderzoek om risicofactoren voor kwaliteit van de opvoeding. Analoot aan de bovengenoemde onderzoeken zijn de risicofactoren gegroepeerd in omgevingskenmerken, gezinskenmerken, opvoederkenmerken en kindkenmerken. Daarna zullen gezinnen ingedeeld worden in een probleemgroep en een niet-probleem-groep en zal bekeken worden welke risicofactoren bij de eerste groep aanwezig zijn. Vervolgens maken we een overstap van afzonderlijke risicofactoren naar een risico-index, dat wil zeggen: het aantal risicofactoren dat binnen één gezin werkzaam is. Dan gaat het niet langer om de vaststelling welke specifieke risicofactoren of welke domeinen van risicofactoren een ongunstige invloed uitoefenen op de kwaliteit van opvoeding, maar om groepen personen met een grotere of kleinere risico-index. Onderzocht zal dan worden in welke mate sprake is van een cumulatie van risicofactoren en in welke mate zo'n cumulatie een negatieve invloed uitoefent op de kwaliteit van de opvoeding.

Opvoeding wordt opgevat als het gedrag dat de primaire verzorgers (ouders) in de dagelijkse omgang met hun kind vertonen en dat expliciet gericht is op het kind. Hoewel de diversiteit aan gedragingen van ouders ten opzichte van hun kinderen in daadwerkelijke opvoedingssituaties zeer groot is, wordt opvoedingsgedrag vaak getypeerd met behulp van twee centrale dimensies, namelijk *ondersteuning en controle* (Dekovic, 1992; Ten Haaf, 1993; Maccoby, 1992). Deze twee dimensies sluiten aan bij de belangrijkste functies die ouders vervullen, namelijk ten eerste, het bieden van een verzorgende en beschermende omgeving waarin het kind zich kan ontwikkelen en ten tweede, overdracht van kennis, waarden en normen en het bieden van structuur. De afzonderlijke gedragingen van ouders in uiteenlopende opvoedingssituaties kunnen dan opgevat worden als een specifieke invulling van deze twee dimensies. De eerste dimensie, *ondersteuning*, verwijst naar gedrag dat liefde en zorg voor het kind uitdrukt en op fysiek en emotioneel welzijn van het kind is gericht, waardoor het kind zich begrepen en geaccepteerd voelt. Voorbeelden van ondersteunend gedrag zijn: bemoedigen, helpen, samenwerken, affectie tonen, en prompt en adequaat reageren op de signalen van het kind. De tweede dimensie, *controle*, verwijst naar gedrag van de ouder dat erop gericht is het gedrag van het kind te reguleren. Sommige auteurs benadrukken negatieve aspecten van controle: het stellen van strikte regels die het kind geen bewegingsvrijheid toelaten, het toepassen van macht in de vorm van straf en verbieden. Dit soort controle wordt met de termen machtsuitoefening, restrictiviteit en autoritaire controle aangeduid. Controle kan echter ook op een andere wijze worden uitgeoefend,

bijvoorbeeld door het kind redenen en uitleg te geven waarom iets moet of niet mag, door een beroep te doen op de verantwoordelijkheid en zelfstandigheid van het kind, door informatie en aanwijzingen te geven. Deze vorm van controle wordt gewoonlijk autoritatieve controle genoemd.

Steun en controle kunnen gezien worden als specifiek, doelgericht gedrag in interactie met het kind. Twee andere dimensies lijken eveneens van belang te zijn in de opvoeding, maar zijn moeilijker in te passen in bovengenoemde interactie-aspecten, namelijk *structuren kwaliteit van de ouder-kind relatie*. *Structuur* in de opvoeding verwijst naar de mate waarin de ouders zorgen voor een relatief georganiseerde omgeving voor hun kinderen en een consistent opvoedingspatroon vertonen (Slater & Power, 1987; Wallerstein & Kelly, 1980). *Kwaliteit van de ouder-kind relatie* kan gezien worden als een constellatie van attitudes jegens het kind die het emotionele klimaat tussen ouder en kind creëren. Het geeft de mate weer waarin de ouder zijn relatie met het kind als positief, warm en hecht ervaart en plezier beleeft aan de interactie met het kind. Deze dimensie verwijst dus naar de meer duurzame aspecten van de ouder-kind relatie (Dekovic, in press.)

Problematische opvoeding oftewel negatieve kwaliteit van opvoedingsgedrag wordt gekenmerkt door gebrek aan ondersteuning (geringe sensitiviteit, geringe betrokkenheid en geringe uitingen van genegenheid in het ouderlijk handelen), het veelvuldig gebruik van autoritaire controle (straffen, negeren en machtsuitoefening als disciplineringsstrategie), weinig structuur (een geringe mate van organisatie en consistentie in de opvoeding) en negatieve kwaliteit van de ouder-kind relatie (de ouder ziet de relatie met zijn/haar kind als negatief, teleurstellend en weinig hecht). Al vele malen is aangetoond (o.a. Janssens & Van As, 1994) dat er tussen probleemgezinnen en normale gezinnen grote verschillen bestaan in kwaliteit van de opvoeding. Ouders uit probleemgezinnen blijken minder ondersteunend te zijn, gebruiken meer macht-uitoefenende technieken, zijn minder consistent in hun aanpak en er is minder wederzijds vertrouwen tussen ouder en kind.

In ons onderzoek zijn de volgende aspecten opgenomen als indicatie voor kwaliteit van de opvoeding (onze afhankelijke variabele): *ondersteuning, autoritaire controle, structuur en kwaliteit van de ouder-kind relatie*.

Risicofactoren voor de kwaliteit van opvoedingsgedrag kunnen we onderscheiden in achtergrond-, omgevings-, gezins-, opvoeder- en kindkenmerken.

De volgende *achtergrondkenmerken* zijn opgevat als risicofactor: eenoudergezin, armoede, lage SES, lage opleiding ouders, laag beroepsniveau en werkloosheid van de vader. Voor al deze achtergrondkenmerken geldt - in ieder geval in de maatschappelijke opvatting, en soms in de literatuur - dat er sprake is van een grotere belasting van de opvoedingstaken. Als gevolg van een verhoogde mate aan stresservaringen waarmee gezinnen met een lage SES te maken krijgen zoals ruimtegebrek, financiële problemen, maatschappelijke geïsoleerdheid en werkloosheid, loopt de kwaliteit van de opvoeding gevaar (o.a. Hermanns, 1987; Seifer & Sameroff, 1987; Werner, 1989; Woldringh & Peeters, 1995).

Levensgebeurtenissen en zeker een cumulatie van gebeurtenissen kunnen een schadelijke werking uitoefenen op de kwaliteit van het ouderlijk handelen (Rutter, 1987; Veerman & Ten Brink, 1993).

Hoewel opvoedingsondersteuning in het algemeen als een beschermende factor beschouwd wordt, kan het ontbreken van steun een risico vormen voor de kwaliteit van het opvoedingsgedrag. Wanneer bovendien sprake is van een slechte integratie van het gezin als geheel in de sociale omgeving, blijkt dit de gezinsbelasting extra te verhogen (Werner, 1989).

In ons onderzoek zijn de volgende *omgevingskenmerken* als risicofactoren opgevat: twee of meer negatief ingrijpende levensgebeurtenissen in de afgelopen 12 maanden, behoefte aan steun bij opvoeden, en sociale isolatie.

Tot mogelijk bedreigende factoren in de *gezinsrelaties* rekenen we enkele kenmerken die te maken hebben met de onderlinge relatie tussen de ouders en met het functioneren van het gezin als geheel (gezinscohesie). In de literatuur (o.a. Belsky, 1984; De Brock, 1994; Elder et al., 1986) wordt veelvuldig gesproken van een negatieve invloed van een conflictueuze, dysharmonische huwelijksrelatie op zowel het ouderlijk handelen (met name een overmaat aan restrictieve controle) alsook op de ontwikkeling van het kind (met name gedragsproblemen). Naast de huwelijksrelatie hangt ook het functioneren van het gezin als systeem (bijv. de mate van emotionele betrokkenheid tussen de gezinsleden onderling) samen met de kwaliteit van de opvoeding. In gezinnen waarin sprake is van weinig cohesie, vertonen de ouders minder ondersteunend en meer restrictief opvoedingsgedrag (As, 1999).

Zowel in de buitenlandse (o.a. Belsky, 1984) als in de binnenlandse literatuur (o.a. De Brock, 1994; Dekovic et al., 1996) worden verbanden aangetoond tussen persoonskenmerken van de opvoeder, ideeën die ouders hebben over opvoeding, ontwikkeling en ouderschap, en beleving van de opvoeding enerzijds en kwaliteit van het ouderlijk handelen anderzijds. Depressieve ouders blijken bijvoorbeeld minder responsief en sensitief naar hun kinderen toe te zijn, zijn minder emotioneel betrokken, straffen meer en vertonen wisselend opvoedingsgedrag (o.a. Pounds, 1982). Opvoeders die zichzelf niet competent vinden en de opvoeding als belastend ervaren, zijn minder ondersteunend en gebruiken meer machtsmiddelen om het gedrag van hun kinderen te reguleren (Dekovic et al., 1996).

In ons onderzoek zijn de volgende *opvoederkenmerken* opgenomen als risicofactoren: laag psychisch welzijn en negatieve beleving van de opvoeding (d.w.z. de mate waarin de ouder de opvoeding als een taak ziet die weinig voldoening en bevrediging geeft, en zichzelf onvoldoende competent vindt om deze taak uit te voeren).

Het *kindkenmerk* dat de meeste aandacht heeft gekregen in de literatuur in termen van invloed op het ouderlijk handelen is temperament (Belsky, 1984; Boom & Hoeksma, 1994; Swets-Gronert, 1986). Sommige auteurs wijzen daarbij op de rol van biologische en erfelijke aspecten; anderen benadrukken meer de interactie van een complex van factoren waar temperament deel van uitmaakt (Bates, 1980; Prior, 1992). In deze laatste opvatting is het risico gelegen in een 'mismatch' tussen het gedrag van het kind en de opvoedingsvaardigheden en verwachtingen van de ouder. Het temperament van het kind kan in zo'n geval een negatieve invloed uitoefenen op het algemene welbevinden van de opvoeder, zelfs tot depressie van de moeder leiden en daarmee weer een negatieve weerslag hebben op ondersteunend opvoedingsgedrag. Wanneer bijvoorbeeld de ouders depressief zijn, kan het kind met een moeilijk temperament als zondebok worden behandeld. Wat

daarbij duidelijk wordt is dat temperament 'sec' geen sterke voorspeller is van dysfunctionerende gezins-interacties, maar alleen in de context van of in combinatie met andere risicofactoren zoals persoonskenmerken van de opvoeder, ouderlijke verwachtingen over opvoeding en ontwikkeling. In ons onderzoek beschouwen we het kindkenmerk moeilijk temperament als een risicofactor, zeker in combinatie met andere risicofactoren.

De vraagstellingen van het onderzoek luiden als volgt:

Wat is de relatie tussen elk van de afzonderlijke risicofactoren en de kwaliteit van het ouderlijk handelen?

Welke kenmerken of combinaties van kenmerken zijn aanwezig bij de probleemgroep, geformeerd op basis van het criterium: problematisch functioneren van het kind? [\[2\]](#)

Wat is de relatie tussen een risico-index (aantal risicofactoren per gezin) en de kwaliteit van het ouderlijk handelen?

Methode

1. Steekproef en procedure

De steekproef omvat 1115 gezinnen met kinderen van 2 tot en met 18 jaar. De kinderen zijn evenredig verdeeld over leeftijdsgroepen (ongeveer 65 gezinnen per jaargroep) en geslacht (529 meisjes en 576 jongen). In totaal hebben 1103 moeders en 1032 vaders de vragenlijsten ingevuld. Alleen Nederlandse gezinnen (beide ouders zijn in Nederland geboren en bezitten de Nederlandse nationaliteit) namen deel in dit onderzoek. De werving en selectie van deze steekproef, evenals het veldwerk voor de survey, werd uitgevoerd door een landelijk enquêtebureau. Bij het samenstellen van de steekproef werd rekening gehouden met de demografische variabelen SES, urbanisatiegraad en gezinstype (een- en twee-oudergezinnen). De steekproef werd getrokken uit een huishoudensbestand dat gecontroleerd is voor landelijke representativiteit. Van de gezinnen die in eerste instantie in aanmerking kwamen voor deelname heeft 52% hun medewerking toegezegd. De weigeringen kwamen voor het merendeel van de vaders. Bij de vergelijking van de uiteindelijke onderzoeksgroep met de landelijke CBS-gegevens blijkt dat de onderzoeksgroep op veel demografische kenmerken vergelijkbaar is met de algemene populatie. Maar er zijn ook verschillen. In onze onderzoeksgroep zijn minder alleenstaande ouders, minder ouders met uitsluitend lager onderwijs en minder gezinnen met een lage socio-economische status (Vergeer & Hermanns, 1996).

De vragenlijsten zijn individueel ingevuld door moeder, vader en, indien het kind ouder was dan 11 jaar, door het kind zelf tijdens een twee tot drie uur durend huisbezoek.

2. Meetinstrumenten

Gezien de grote hoeveelheid variabelen, volstaan we in dit artikel met een summier opsomming van de gebruikte instrumenten. Een uitgebreide beschrijving is bij de auteurs verkrijgbaar.

a. Opvoedingsgedrag

Voor de operationalisering van het opvoedingsgedrag werden drie vragenlijsten gebruikt: de Nijmeegse Opvoedingsvragenlijst (Gerris et al., 1993), een bewerking van de Parenting Dimensions Inventory (Gerrits et al., 1997; Slater & Power, 1987) en de Nederlandse versie van de Parental Stress Index (De Brock et al., 1992; Gerris et al., 1993). Uit deze vragenlijsten is een aantal schalen geselecteerd om tot een dekking van voor ons belangrijke constructen te komen: ondersteuning, autoritaire controle, structuur in opvoeding en kwaliteit van de ouder-kind relatie. Op basis van conceptuele analyse zijn de schalen ingedeeld en door middel van factoranalyse (apart voor moeders en voor vaders) is nagegaan of inderdaad sprake is van unidimensionele constructen. Dat was in alle gevallen zo. De factorscores zijn in de vervolganalyses gebruikt.

Ondersteuning. Voor dit construct zijn de volgende schalen gebruikt: affectie-expressie (de mate waarin de ouder in de opvoeding gebruik maakt van voelbare en waarneembare uitingen van positieve affectie en genegenheid), responsiviteit (de mate waarin de ouder snel, adequaat en sensitief reageert op behoeften, signalen en gesteldheid van het kind), en betrokkenheid.

Autoritaire controle. Dit construct is samengesteld uit de volgende schalen: straf (de mate waarin de ouder gebruik maakt van verschillende strafmaatregelen), negeren (de mate waarin de ouder reageert met zowel boosheid als negeren wanneer het kind de regels overtreedt), en machtsuitoefening (de mate waarin de ouder gebruik maakt van machtsuitoefening).

Structuur. Twee schalen vallen onder dit construct: consistentie (de mate waarin de ouder voorspelbaar gedrag laat zien naar het kind toe) en organisatie (de mate waarin de ouder in staat is te zorgen voor een georganiseerde omgeving van het kind).

Kwaliteit van de ouder-kind relatie. De volgende schalen zijn hiervoor geselecteerd: hechting (de mate waarin de ouders aangeven een hechte, persoonlijke vertrouwensrelatie met hun kind te ervaren), acceptatie (de mate waarin de ouder aangeeft dat het kind niet voldoet aan de verwachtingen van de ouders) en positieve bekrachtiging (de mate waarin de ouder positieve feedback van het kind ervaart).

b. Achtergrondkenmerken

Voor dit onderzoek zijn de volgende achtergrondgegevens van belang: *Gezinsstructuur* (volledige gezinnen met twee biologische ouders versus eenoudergezinnen), *Gezinsinkomen* (het netto inkomen per maand), *Socio-economische status* (geconstrueerd uit de variabelen opleidingsniveau en niveau van de werkzaamheden van de voornaamste kostwinner), *Opleiding, Beroepsniveau* (alleen het niveau van het werk van de vader) en *Werkloosheid* (ook alleen van de vaders).

c. Omgevingsfactoren

Levensgebeurtenissen. De lijst levensgebeurtenissen bestaat uit een ingekorte versie van de Vragenlijst Meegemaakte Gebeurtenissen (VMG) van Veerman et al. (1989) en bevat een 30-tal min of meer ingrijpende gebeurtenissen. De score bestaat uit de som van het aantal negatieve, ingrijpende gebeurtenissen die het gezin heeft meegemaakt in de afgelopen 12 maanden.

Behoeftte aan steun bij het opvoeden werd gemeten door ouders te vragen of ze behoefte aan meer

steun van de eigen partner ervaren.

Sociale steun. Het betreft hier een factorscore op basis van twee instrumenten: sociale ondersteuning (de mate waarin de ouder aangeeft ondersteuning te ontvangen of te kunnen mobiliseren voor problemen die hij/zij ervaart zowel op het persoonlijke vlak als op het vlak van opvoeding en gezinsleven) en sociale integratie (de frequentie van contacten met voor hem/haar belangrijke mensen uit de omgeving zoals ouders, schoonouders, familie, schoonfamilie, vrienden, kennissen en burenen).

d. Gezinskenmerken

Huwelijksrelatie. Om de kwaliteit van de relatie tussen de ouders vast te stellen werden de volgende instrumenten gebruikt: Huwelijkssatisfactie (tevredenheid van de ouder met de huwelijksrelatie, Gerris et al., 1993; Kerkstra, 1985), Huwelijksstabiliteit (Spruyt, 1983), Relatie met de partner als medeopvoeder (De Brock, 1994); Conflicten tussen ouders over opvoeding; en Negatieve communicatie (Kerkstra, 1985). Op basis van factoranalyses werd een factorscore berekend.

Gezinscohesie. De mate waarin de gezinsleden op elkaar emotioneel betrokken zijn, werd gemeten in de steekproef voor jongere kinderen (2-11 jaar) met de schaal Relationele band uit de Gezinsklimaatschaal (Van Yperen & Jansma, 1994). In de steekproef voor de oudere kinderen (12-18 jaar) werd de Cohesie schaal uit de Gezinsdimensieschaal (GDS) (Buurmeijer & Hermans, 1988) gebruikt. Gezien de inhoudelijke overlap tussen de twee schalen Relationele band en Cohesie, hebben we besloten om de scores van beide leeftijden te combineren tot één score Gezinscohesie. Dit is gedaan door scores te standaardiseren.

e. Opvoederkenmerken

Psychisch welzijn. Als indicatoren voor het construct Psychisch welzijn van de ouder werden de volgende drie schalen gebruikt: Welbevinden (Cantril, 1965); Levenssatisfactie (Diener et al., 1985); en Depressie (Gerris et al., 1993). Voor elke ouder werd een factorscore berekend voor dit construct.

Beleving opvoeding. De volgende drie schalen vormden de indicatoren voor de beleving van de ouder betreffende zijn/haar eigen rol als opvoeder: Competentie (de mate waarin de ouder het gevoel heeft voldoende vaardigheden en handigheid te hebben in de omgang met het kind; De Brock et al., 1992); Opvoedingssatisfactie (Gerris et al., 1993) en Rolrestrictie (de mate waarin de ouder de ouderlijke rol als een inperking ervaart op zijn/haar vrijheid; Gerris et al., 1993). Ook hier werd een factorscore berekend.

f. Kindkenmerken

Moelijk temperament. Om dit construct te meten werd bij jonge kinderen gebruik gemaakt van een aantal schalen uit het kinddomein van de de Parental Stress Index (De Brock et al., 1992). De uiteindelijke score is een factorscore op basis van de volgende schalen: aanpasbaarheid (de mate waarin het kind zich moeilijk aanpast aan veranderingen in zijn/haar omgeving); stemming (de mate waarin de ouder vindt dat het kind onderhevig is aan of last heeft van humeurigheid, prikkelbaarheid en wisselende stemmingen); afleidbaarheid (de mate waarin het kind zich gemakkelijk laat afleiden van zijn/haar bezigheden); ongedurigheid (de mate waarin het kind overactief en druk is en rusteloos

gedrag vertoont); en veeleisendheid (de mate waarin de ouders vinden dat het kind hoge eisen aan hen als ouders stelt).

Tabel 1
Definities van risicofactoren en het aantal en percentage ouders bij wie risicofactor aanwezig is

Risicofactor	Criterium	N risico moeders	N risico vaders
ACHTERGROND			
Één-ouder gezin	Aleenstaande ouders	68 (6.2%)	12 (1.1%)
Armoede	Gezinsinkomen één-ouder gezin < fl. 1.750; twee-ouder gezin < fl. 2.000	91 (8.2%)	91 (8.2%)
Lage SES	Opleiding kostwinnaar ten hoogste een lagere beroepsopleiding en/of beroepsniveau ten hoogste lagere employe	80 (7.8)	80 (7.8)
Lage opleiding	Lager onderwijs of lager beroepsonderwijs	330 (30%)	296 (28.5%)
Laag beroepsniveau (vader)	Ongeschoolde arbeider	31 (3.0%)	31 (3.0%)
Vader werkeloos	Vader heeft geen betaald werk	25 (2.2%)	25 (2.2%)
OMGEVING			
Veel levensgebeurtenissen	Minstens twee negatieve, ingrijpende gebeurtenissen	71 (6.4%)	69 (6.2%)
Behoeftte aan steun	Antwoord "ja" op de vraag "behoefte aan meer steun?"	90 (9.2%)	41 (4.4%)
Gebrek aan sociale steun	Score Sociale steun < -1.5 SD	61 (7.2%)	58 (7.0%)
GEZIN			
Slechte huwelijksrelatie	Score Huwelijksrelatie < -2.0 SD	51 (5.0%)	49 (4.8%)
Geringe cohesie	Score Gezinscohesie < -1.5 SD	46 (4.2%)	47 (4.5%)
OPVOEDER			
Laag psychisch welzijn	Score Psychisch welzijn < -2.0 SD	47 (4.4%)	43 (4.2%)
Negatieve beleving opvoeding	Score Beleving opvoeding < -2.0 SD	25 (2.3%)	35 (3.4%)
KIND			
Temperament: kind adolescent	Score Moelijk temperament > 2.0 SD	26 (4.3%)	16 (2.8%) 16 (3.1%)

Bij oudere kinderen werd temperament gemeten met behulp van de Adolescenten Temperament Lijst (ATL) (Feij & Kuiper, 1984). De drie schalen waaruit de factorscore is samengesteld zijn: Impulsiviteit (geringe controle op handelingen, geringe twijfel bij het nemen van beslissingen in onzekere situaties en ongeduld), Spanningsbehoefte - avontuurlijk gedrag (de neiging nieuwe, sterke en gevarieerde ervaringen te willen opdoen) en Spanningsbehoefte - maatschappelijk minder gewenst gedrag (behoefte aan maatschappelijk minder gewenste vormen van stimulatie zoals frequent gebruik van alcohol, drugs, feesten en vrije seksuele moraal).

g. Criterium voor probleemgroep

De mate waarin het kind externaliserend gedrag vertoont, wordt gebruikt als selectievariabele voor de Probleem-groep: de 10% hoogste scorende respondenten werd beschouwd als Probleem-groep.

Tabel 2
Samenhang tussen risicofactoren

Risicofactoren	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ACHTERGROND														
1. Een-ouder gezin	-	.07*					.10*					.09*		
2. Armoede	.60***	-	.12***	.12***	.11**	.11*	.11*							
3. Lage SES		.12***	-	.68*	.21*									
4. Lage opleiding	.08*		.32***	-	.17*									
5. Laag beroepsniveau (vader)		.11***	.21***		-		.07*		.08*					
6. Vader werkeloos		.11***		.07*			.11**							
OMGEVING														
7. Veel levensgebeurtenissen	.12***	.22***	.12***				-			.08*				
8. Behoeft aan steun					.07*				.10*	.19**				
9. Gebrek aan sociale steun	.08*	.10**		.10*				.12**	-	.30***	.10*	.37***	.37***	.32***
GEZIN														
10. Slechte huwelijkrelatie					.09*	.12***	.11***	.29***	.32***	-	.08*	.53***	.47***	.42*** (.17**)
11. Geringe cohesie												.08*		.27** (.19**)
OPVOEDER														
12. Laag psychisch welzijn	.17***	.16***					.14***	.21***	.36***	.52***			.58***	.38***
13. Negatieve beleving opvoeding	.08*	.09*		.12***				.17***	.31***	.35***			-	.59*** (.14*)
KIND														
14. Temperament: kind (adolescent)	.12*** (.10*)	.12***		.10*			.12**	.28***		.26*** (.13*)	.26*** (.25***)	.33*** (.12***)	.57*** (.16***)	-

Noot.

De resultaten voor moeders zijn onder de diagonaal; de resultaten voor vaders zijn boven de diagonaal. Alleen significante correlaties zijn weergegeven.

*** p<.001. ** p<.01. * p<.05.

Externaliserend probleemgedrag. Bij jonge kinderen werd dit construct gemeten door de CBCL 2/3 voor 2-3 jarigen (Koot, 1993) en CBCL 4/18 voor de kinderen in de leeftijd van 4-11 jaar (Verhulst et al., 1990). De scores zijn gestandaardiseerd binnen elke leeftijdsgroep. Voor de verdere analyses worden deze z-scores gebruikt.

Bij adolescenten (12-18 jaar) werd de vragenlijst Deviant Gedrag gebruikt (Meeus et al., 1996), die door adolescenten zelf werd ingevuld. De vragenlijst bestaat uit 18 voorbeelden van gedragsproblemen, normovertredingen en agressie tegen personen en vandalisme.

3. Uitwerking van de variabelen risicofactoren

Van alle constructen hebben we een 'risico gedeelte' gedefinieerd zodat steeds een dichotomie ontstond tussen het 'risico gedeelte' en het 'niet-risico gedeelte' van de betreffende variabele. Voor sommige van de variabelen lag dat voor de hand. Bijvoorbeeld de variabele gezinsstructuur betekent dat het kind opgroeit in een twee-ouder-gezin of in een eenoudergezin. Indien het kind opgroeit in een gezin met één ouder, wordt dit als een risicofactor beschouwd. Bij de indeling van de continue variabelen in risicogebied en niet-risicogebied is rekening gehouden met de schaafeigenschappen van de betreffende variabelen. Een overzicht van onze risicofactoren, inclusief aantallen ouders die in het risicogebied vallen, is te vinden in Tabel 1.

Resultaten

1. De afzonderlijke risicofactoren en kwaliteit van de opvoeding

Eerst is de samenhang verkend tussen de afzonderlijke risicofactoren (zie tabel 2).

De hoogte van de onderlinge samenhang tussen de risicofactoren varieert per domein. Bij de achtergrondkenmerken zien we een hoge samenhang tussen het leven in een eenoudergezin en armoede. Daarnaast hangt de opleiding van de vader sterk samen met de socio-economische status

van het gezin. Binnen het domein Opvoederkenmerken hangt laag psychisch welbevinden sterk samen met de negatieve beleving van de opvoeding, maar alleen voor vaders.

Tussen de risicofactoren uit de verschillende domeinen zien we een aantal aanzienlijke correlaties (> .30). Gebrek aan sociale steun hangt samen met gezins-, opvoeder- en kindkenmerken. Ook is er een sterke samenhang tussen de gezinskenmerken en de kenmerken van de opvoeder: met name slechte huwelijksrelatie correleert hoog met laag welzijn van zowel moeder als vader. Moeilijk temperament van het kind vertoont de hoogste samenhang met negatieve beleving van de opvoeding. Het is opvallend dat bij de vaders het aantal significante correlaties hoger is dan bij de moeders.

Vervolgens hebben we per risicofactor de groep ouders die in het risicogebied vielen (de Risicogroep) vergeleken met de Niet-risicogroep op onze afhankelijke variabele kwaliteit van de opvoeding (ondersteunend opvoedingsgedrag, autoritaire controle, structuur in de opvoeding en kwaliteit van de ouder-kind relatie). De analyses zijn steeds apart voor moeders en vaders uitgevoerd. De resulterende t-waarden zijn te vinden in Tabel 3.

Tabel 3 Effecten van de afzonderlijke risicofactoren op de vier dimensies van opvoeding (t-waarden)^a

Risicofactoren	Ondersteuning		Autoritaire controle		Structuur		Kwaliteit relatie	
	M	V	M	V	M	V	M	V
ACHTERGROND								
Één-ouder gezin	2.51*				-4.45***		-2.38***	
Armoede		-2.40*	-2.14*		2.14*	-2.40*	3.60*	
Lage SES				-2.39*				
Lage opleiding	-5.32***	-3.88***	-6.84***	6.18***	-3.95***	-3.62***		
Laag beroepsniveau (vader)				-2.58**				
Vader werkeloos	1.87*				1.76*		2.45*	
OMGEVING								
Veel levensgebeurtenissen								
Behoeft aan steun				-2.73**	3.71***		3.68***	2.35*
Gebrek aan sociale steun	2.33*		-2.16*		2.64*		3.79***	2.77***
GEZIN								
Slechte huwelijksrelatie		4.38***		-3.85***	4.04***	5.39***	2.29**	6.36***
Geringe cohesie	5.16***	3.99***			3.42***	1.99*	5.74***	4.79***
OPVOEDER								
Laag psychisch welzijn	2.41*	4.78***	-3.06**	-1.73*	4.54***	3.11**	4.63***	6.77***
Negatieve beleving opvoeding	3.80***	6.66***	-2.81**	-2.17*	3.70***	2.98*	10.26***	12.70***
KIND								
Temperament: kind adolescent	2.22*	2.34*	-3.05**	-2.09*	2.09*		6.23***	8.30***

Noot.

a Een negatieve t-waarde geeft aan dat Risicogroep hoger scoort op de betreffende dimensie van opvoeding dan Niet-risicogroep.

M = resultaten voor moeders; V = resultaten voor vaders

*** p<.001. ** p<.01. * p<.05.

De achtergrondkenmerken bleken allerm minst alleen maar een risico op te leveren voor de kwaliteit

van het opvoedingsgedrag. De risicofactoren: armoede, lage opleiding ouders en ook eenoudergezin, hadden eerder een gunstige invloed op het opvoedingsgedrag van met name de vaders. Vaders in de risicogroep ondersteunden het kind meer, waren minder autoritair en boden meer structuur. Laag beroepsniveau van de vader en lage SES vormen dus nauwelijks een risicofactor, terwijl werkloosheid van vader alleen het opvoedingsgedrag van moeder negatief beïnvloedde. Gezien de richting van de tekens bij de significanties (een negatieve t-waarde geeft aan dat de Risicogroep hoger scoort op de betreffende dimensie van opvoeding dan de Niet-risicogroep) lijkt het er op alsof de ouders van gezinnen met 'ongunstige' achtergrondkenmerken (eenoudergezin, armoede en lage opleiding) veel wilden investeren in de opvoeding van hun kinderen (veel structuur bieden, streng zijn maar wel ondersteunend).

Wat betreft de *omgevingskenmerken* is het eerste dat opviel dat levensgebeurtenissen, zelfs naar z'n extreme kant gedefinieerd, geen enkel effect lieten zien op de kwaliteit van het ouderlijk handelen. Beide andere kenmerken werkten wel negatief uit, met name op de kwaliteit van de ouder-kind relatie. Vooral de meer objectieve kant van steun, namelijk: niet aanwezige en beschikbare steun en zeer spaarzame contacten van het gezin met familieleden, kennissen etcetera, leverden een duidelijk risico op voor de kwaliteit van de opvoeding. Het negatieve effect van sociaal isolement op de opvoeding bleek vooral bij moeders werkzaam te zijn: moeders waren minder ondersteunend, straften meer, boden minder structuur en oordeelden negatiever over hun relatie met het kind.

Beide *gezinskenmerken* die we als risicofactor hadden opgevoerd (slechte huwelijksrelatie en geringe gezinscohesie) oefenden een negatieve invloed uit op het handelen van de ouders. Opvallend daarbij is dat een slechte huwelijksrelatie meer negatief inwerkte op het opvoedingsgedrag van de vaders dan van de moeders. Geringe cohesie had in ongeveer dezelfde mate als slechte huwelijksrelatie een negatief effect op de opvoedingsaspecten ondersteuning, structuur en kwaliteit van de ouder-kind relatie.

Wat betreft de *opvoederkenmerken*: hoe de opvoeder zich voelt (laag psychisch welbevinden) en hoe de opvoeder de opvoeding van zijn/haar kinderen beleeft (negatieve beleving opvoeding), bleken veel invloed te hebben op de kwaliteit van zijn opvoedend handelen. Alle aspecten van de opvoeding werden 'aangetast' door genoemde opvoederkenmerken. Vooral de risicofactor negatieve beleving opvoeding had in hoge mate een ongunstige uitwerking op de ouder-kind relatie. Er bleek geen sprake van een differentieel effect van de risicofactoren op het gedrag van vaders of moeders.

En tenslotte de *kindkenmerken*: moeilijk temperament van het kind werkte vooral op jonge leeftijd negatief uit op het ouderlijk handelen en dan met name op de kwaliteit van de ouder-kind relatie. Op oudere leeftijd had moeilijk temperament alleen een negatieve invloed op het handelen van moeders: ze waren minder steunend, boden minder structuur en de kwaliteit van de ouder-kind relatie was minder. Het kan zijn dat de verschillende operationalisering van moeilijk temperament op de twee leeftijdsgroepen verantwoordelijk was voor het differentiële effect op beide leeftijdsgroepen.

Afgaande op het aantal malen dat significante negatieve effecten aangetroffen werden op opvoedingsgedrag, bleken de top vier risicofactoren in volgorde van grootte: 1. Negatieve beleving van de opvoeding (opvoederkenmerk); 2. Laag welbevinden van de opvoeder (opvoederkenmerk); 3.

Slechte huwelijksrelatie (gezinskenmerk) en 4. Geringe gezinscohesie (gezinskenmerk). Beide steunaspecten (behoefte aan steun en grootte van het netwerk) oefenden eveneens een negatieve invloed uit op de vier opvoedingsaspecten. Opvallend is dat de achtergrondkenmerken armoede, lage opleiding en eenoudergezin een onverwacht positieve invloed bleken uit te oefenen op het ouderlijk handelen. Van de vier opvoedingsaspecten bleek kwaliteit van de ouder-kind relatie verreweg het meeste vatbaar voor de invloed van risicofactoren.

2. Risicofactoren bij de probleemgroep

We vormden twee contrastgroepen op basis van de score van het kind op de variabele Externaliserend probleem gedrag, uitgaande van de idee dat zich in de groep met hoge scores al echte 'problemen' voordeden (volgens de ouders). In de vorm van een vergelijking van de scores op alle risicofactoren tussen enerzijds de Probleemgroep en anderzijds de Niet-probleemgroep konden we vervolgens nagaan of zich een karakteristiek patroon van risicofactoren voordeed in de probleemgroep. Het criterium voor indeling is het problematisch functioneren van het kind: de 10% hoogste scores op de schaal Externaliserend probleemgedrag. De scores zijn te vergelijken met de zogenaamde klinische range op de CBCL.

Omdat 'problematisch gedrag kind' in het onderzoek in beide leeftijdsgroepen op verschillende wijze is geoperationaliseerd, zullen de resultaten per leeftijdsgroep 2-11 (kinderen) en 12-18 (adolescenten) worden weergegeven (zie Tabel 4).

De risicofactoren die in de Probleemgroep evident naar voren kwamen zijn Moeilijk temperament, Lage kwaliteit van de ouder-kind relatie, Negatieve beleving van de opvoeding en Slechte huwelijksrelatie. Opvallend is verder dat de achtergrondkenmerken en met name lage SES alleen op oudere leeftijd als risicofactor naar voren kwamen, terwijl omgevingskenmerken alleen op jongere leeftijd speelden.

Tabel 4 Significante verschillen in de opvoedingssituatie tussen kinderen die extreem veel externaliserend probleemgedrag vertonen en de rest

	Kinderen		Adolescenten	
	M	V	M	V
ACHTERGROND^a				
Één-ouder gezin			3.09*	
Armoede				
Lage SES			9.12**	
Lage opleiding				
Laag beroepsniveau vader				
Vader werkeloos			5.28*	
OMGEVING^b				
Veel levensgebeurtenissen	-2.02*			
Behoefte aan steun				
Gebrek aan sociale steun	-2.47*	-2.59*		
GEZIN^b				
Slechte huwelijksrelatie	-4.08***	-4.69***	-3.77***	-3.90***
Geringe cohesie	-3.64**	-3.40**	-4.04***	-3.03**
OPVOEDER^b				
Laag psychisch welzijn	-3.01**	-3.63***	-3.29***	-3.35***
Negatieve beleving opvoeding	-5.98***	-5.47***	-3.88***	-3.86***
KIND^b				
Temperament	-12.06***	-8.42***	-9.51***	
OPVOEDING^b				
Ondersteuning		3.50***	3.08**	2.71**
Autoritaire controle	-3.34***	-2.86**		
Structuur		2.06*	2.28*	2.77**
Kwaliteit relatie	5.37***	5.59***	4.28***	4.38***

Noot.

M = resultaten voor moeders; V = resultaten voor vaders

a chi-kwadraat; b t-waarde (een negatieve t-waarde geeft aan dat ouders met kinderen die probleemgedrag vertonen hoger scoren op de betreffende variabelen)

*** $p < .001$. ** $p < .01$. * $p < .05$.

Letten we op de grootte en aantallen van de verschillen in de tabel dan zien we dat de onderscheidende risicofactoren overwegend in de domeinen kindkenmerken, opvoederkenmerken en gezinskenmerken gelegen zijn en minder in het domein ouderlijk handelen. Een uitzondering vormde lage kwaliteit van de ouder-kind relatie.

Al met al constateren we als kenmerkend patroon in onze 'Probleemgroep!': als lastig ervaren gedrag van het kind (moeilijk temperament), die de opvoeding als belastend doet ervaren (negatieve beleving opvoeding) en die de kwaliteit van de ouder-kind relatie danig onder druk zet.

3. Risico-index en kwaliteit van de opvoeding

Om te onderzoeken in hoeverre puur het aantal risicofactoren - en niet specifieke patronen of specifieke domeinen van risicofactoren - de eigenlijke bron vormde voor verminderde kwaliteit van het ouderlijk handelen, is per ouder een risico-index geconstrueerd. Hiertoe werden per ouder

tellingen gemaakt van het aantal keren dat een ouder in het zogenaamde risicogebied viel van de 14 variabelen die we aan het begin van dit artikel als risicofactor hebben gedefinieerd. Vervolgens is de relatie onderzocht tussen deze risico-index en kwaliteit van de opvoeding. Over deze relatie bestaan in de literatuur overigens twee opvattingen. De eerste opvatting is: hoe meer risicofactoren hoe groter de kans op problemen. We noemen dit de lineaire opvatting (o.a. Garmezy & Rutter, 1983; Sameroff et al., 1993). Volgens de tweede opvatting is er sprake van een elkaar versterkend effect van risicofactoren, dat wil zeggen: er bestaat een exponentieel toenemende kans op problemen bij toename van het aantal risicofactoren. Ook Veerman (1988) spreekt van een zogenaamd cumulatief effect: naarmate er meer bedreigende factoren in de gezinsomgeving te onderkennen zijn, versterken de risicofactoren elkaar wederzijds in hun negatieve effect. We noemen dit de non-lineaire opvatting (o.a. Rutter, 1987). In dit onderzoek hebben wij daarom de relatie tussen aantal factoren en kwaliteit van het ouderlijk handelen tevens getoetst op lineariteit en nonlineariteit.

Tabel 5 Risico-index (het aantal risicofactoren dat volgens de ouder in het gezin aanwezig is)

Aantal risico factoren	Moeders		Vaders	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
0	483	43.3	541	48.5
1	378	33.9	368	33.0
2	152	13.6	127	11.4
3	53	4.8	49	4.4
4	34	3.0	18	1.6
5	9	0.8	5	0.4
6	6	0.5	6	0.5
7	0	0.0	1	0.1

In Tabel 5 staat het aantal ouders weergegeven met een bepaalde risico-index (het aantal risicofactoren dat volgens de ouder in het gezin aanwezig is). De meerderheid van de ouders rapporteerde geen of slechts één risicofactor. Het percentage gezinnen waarin geen risicofactor aanwezig was varieerde van 43% (volgens de moeders) tot 49% (volgens de vaders). Bij slechts 1% van de ouders is er sprake van aanwezigheid van vijf risicofactoren of meer. Dit bewijst nog eens dat onze steekproef uit relatief niet-problematische gezinnen bestond.

Om het effect van aantal risicofactoren op opvoeding vast te stellen werden eerst correlaties berekend. Het aantal risicofactoren bleek samen te hangen met autoritaire controle (moeders: .17; vaders: .17), structuur (moeders: -.14), en kwaliteit van de ouder-kind relatie (moeders: -.27; vaders: -.26). Toename van het aantal risicofactoren resulteerde dus in een mindere kwaliteit van de opvoeding (minder structuur, meer autoritair gedrag en geringere kwaliteit van de ouder-kind relatie). De gezinnen die met meerdere risicofactoren geconfronteerd worden, ervaren meer problemen dan gezinnen waarin geen risico's aanwezig zijn.

Tenslotte werden variantie-analyses uitgevoerd op de vier indicatoren van opvoedingsgedrag met aantal risicofactoren als onafhankelijke variabele. Middels regressie analyse is getoetst welk model (lineair of S-curve) beter past bij deze gegevens ('curve estimation'). De resultaten zijn te vinden in Tabel 6.

Tabel 6 Gemiddelde scores van ouders met een bepaalde risico-index op vier dimensies van opvoeding

Dimensies van opvoeding		Risiko-index						F-waarde	Curve
		0	1	2	3	4	> 5		
Ondersteuning	M	-.00	.06	.06	-.06	-.65	-.15	3.48**	L
	V	-.00	.10	-.14	-.04	-.22	-.56	2.09	L
Autoritaire controle	M	-.18	.08	.14	.31	.12	.90	8.03***	L
	V	-.15	-.07	.17	.34	.39	.66	6.02***	L
Structuur	M	.07	.05	-.05	-.18	-.82	-.43	6.37***	L
	V	-.01	.07	-.12	.18	-.13	-.71	2.33*	L en S (n.s.)
Kwaliteit relatie	M	.17	.06	-.16	-.48	-1.04	-1.14	18.53***	L
	V	.15	.07	-.31	-.60	-.98	-1.20	16.47***	L

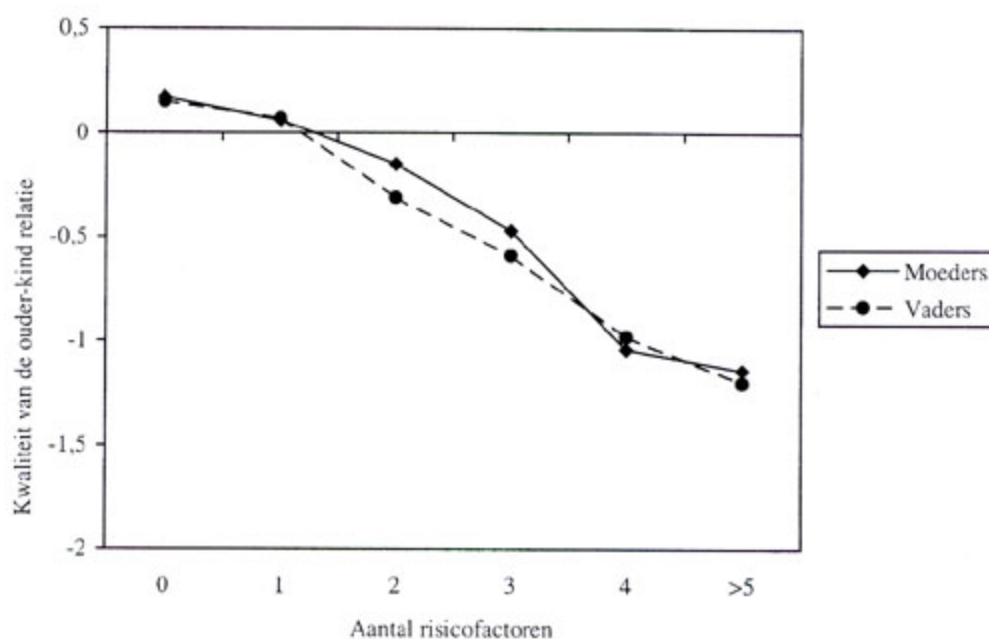
Noot.

M = resultaten voor moeders; V = resultaten voor vaders

*** p<.001. ** p<.01. * p<.05.

Er bleken duidelijke verschillen in kwaliteit van het ouderlijk handelen aanwezig bij zowel moeders als vaders die afkomstig zijn uit gezinnen met geen, één, twee, drie, vier en vijf of meer risicofactoren. Er is geen adequate fit gevonden voor de S-curve. De curve-toetsing op alle indicatoren van opvoedingsgedrag: ondersteuning, autoritaire controle, structuur en kwaliteit van de ouder-kind relatie leveren dezelfde uitslagen op, te weten een fit voor een lineair model.

Ter illustratie laten we in Figuur 1 de relatie zien tussen het aantal risicofactoren in het gezin en één van de afhankelijke variabelen, namelijk kwaliteit van de ouder-kind relatie.

Figuur 1. Relatie tussen het aantal risicofactoren en de kwaliteit van de ouder-kind relatie

Er blijkt sprake van een geleidelijke daling van de kwaliteit van de ouder-kind relatie naarmate het aantal risico's steeg. Beide curven zijn lineair en een daling van kwaliteit begint al bij aanwezigheid van één risicofactor. Opvallend is dat de kwaliteit van de vader-kind relatie iets gevoeliger blijkt te

zijn voor het aantal risicofactoren, dan de kwaliteit van de moeder-kind relatie: bij vaders daalt de curve sneller dan bij moeders.

Discussie

De resultaten van dit onderzoek kunnen we als volgt samenvatten:

Van de afzonderlijke risicofactoren vertonen negatieve beleving van de opvoeding, laag welbevinden van de opvoeder, slechte huwelijksrelatie en geringe gezinscohesie relatief de grootste samenhang met de opvoeding, met name met ongunstige kwaliteit van de ouder-kind relatie.

Van de vier aspecten van opvoeding blijkt kwaliteit van de ouder-kind relatie (d.w.z. een hechte vertrouwensrelatie, acceptatie van het kind en plezier in de omgang) het meest kwetsbaar voor de schadelijke werking van risicofactoren uit de verschillende domeinen kind-, opvoeder-, gezins- en omgevingskenmerken.

Kijken we naar het patroon van risicofactoren in onze probleemgroep, dan vormen die gezinnen waarbij het kind als 'lastig' wordt ervaren vanwege een moeilijk temperament, waarbij de opvoeding als belastend wordt ervaren en de kwaliteit van de ouder-kind relatie duidelijk te wensen overlaat, een ons inziens serieuze risicogroep. Genoemde negatieve kenmerken gaan vaak ook nog eens samen met sociale isolatie van het gezin en een slechte huwelijksrelatie. Deze negatieve kenmerken komen vooral bij elkaar voor in de jongere leeftijdsgroep.

Hoe groter het aantal risicofactoren dat zich in het gezin opstapelt, hoe minder de kwaliteit is van het ouderlijk handelen. Aantasting van deze kwaliteit begint al bij de aanwezigheid van één risicofactor en neemt dan geleidelijk toe. Onze resultaten geven dus meer steun aan de lineaire opvatting over de relatie tussen het aantal risicofactoren en problemen. Overigens zijn er in onze steekproef slechts weinig gezinnen waarin veel risicofactoren tegelijk aanwezig zijn, maar is er wel een behoorlijk aantal gezinnen met één risicofactor aanwezig.

De vaders lijken vaak gevoeliger voor kwaliteitsverlies van hun opvoedingsgedrag onder invloed van risicofactoren dan de moeders. Bijvoorbeeld blijkt een slechte huwelijksrelatie negatiever in te werken op het ouderlijk handelen van vaders dan van moeders.

We hebben in dit onderzoek gekozen voor een zogenaamde brede band benadering. Sommige van de risicofactoren die in de literatuur genoemd worden springen er ook in onze analyse uit, van andere kon nauwelijks of geen effect worden vastgesteld. Zo kon geen enkel effect worden vastgesteld van de risicofactor ingrijpende gebeurtenissen. Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat naarmate het aantal van zulke gebeurtenissen toeneemt, de kans op problemen ook groter wordt (Johanson, 1986; Veerman & Ten Brink, 1993). In onze onderzoeksgroep bleek dat niet het geval. Een mogelijke verklaring is dat in de gezinnen die wij hebben onderzocht erg weinig levensgebeurtenissen hebben plaats gevonden (Groenendaal et al., 1996). Het gevolg hiervan was dat wij reeds bij twee of meer van zulke gebeurtenissen het gezin als 'risicovol' bestempelden. Een andere verklaring voor deze verschillen in onderzoeksresultaten kan gelegen zijn in het feit dat de bovengenoemde onderzoeken uitgevoerd zijn met klinische groepen - de gezinnen die al hulpverlening kregen - terwijl bij ons sprake is van 'niet-problematische' gezinnen. Eerder is er al op

gewezen dat risico's in een klinische groep zwaarder tellen dan in een algemene bevolkingsgroep en dat het repliceren van resultaten gevonden in klinisch onderzoek niet altijd lukt (Mooney et al., 1987; Rutter, 1987; Sameroff, 1985). Ook bleken enkele achtergrondvariabelen, met name lage opleiding, armoede en eenoudergezin geenszins eenduidig als risicofactor bestempeld te kunnen worden. De factoren die wij daarentegen wel als belangrijke bedreiging voor de opvoeding konden aanwijzen waren temperament, beleving van de opvoeding, welbevinden van de opvoeder en soms gezinscohesie: variabelen die bijna alle te maken hebben met de (affectieve) beleving. Voegen we daar kwaliteit van de ouder-kind relatie aan toe, dan mogen we concluderen dat de manier waarop de ouder zijn relatie met het kind ervaart mogelijk de belangrijkste bedreiging inhoudt voor het uiteindelijke criterium: de ontwikkeling van het kind.

Gezien de doelstellingen van onze secundaire analyse: zoeken naar een mogelijke risicogroep die voor extra ondersteuning in aanmerking komt, hebben we ons beperkt tot de rol van risicofactoren. In verder onderzoek dient echter ook aandacht besteed te worden aan de rol van protectieve factoren door naast een risicogedeelte van de afzonderlijke variabelen ook een 'protectief gedeelte' per variabele te definiëren en te analyseren op hun mogelijke effect op de kwaliteit van de opvoeding (en de ontwikkeling van het kind).

Een duidelijke beperking van ons onderzoek is dat de gegevens cross-sectioneel van aard zijn: alle informatie is op één tijdstip verkregen. Daardoor is het onbekend hoe lang deze risicofactoren in het gezin werkzaam zijn. Voor sommige van de risicofactoren kan verondersteld worden dat ze lange tijd aanwezig zijn, zoals bijvoorbeeld lage opleiding van de ouders of moeilijk temperament van het kind; maar vele andere factoren kunnen tijdelijk zijn, bijvoorbeeld werkloosheid van de vader of laag psychisch welbevinden van de ouder. Vaak wordt verondersteld dat de negatieve effecten van risicofactoren sterker zijn indien de betreffende factor langer aanwezig is (Stouthamer-Loeber et al, 1993). Een voordeel van longitudinaal onderzoek zou zijn dat de richting van (ongunstige) effecten duidelijker kan worden vastgesteld. Zo veronderstelden wij bijvoorbeeld dat moeilijk temperament als kindkenmerk - of gewoon: 'last hebben' van het kind - de opvoeding onder druk zet en een negatieve beleving van de opvoeding veroorzaakt. Deze negatieve beleving kan op zijn beurt het ouderlijk handelen beïnvloeden in de vorm van een negatieve kwaliteit van de ouder-kind relatie, hetgeen zoals algemeen wordt aangenomen een ernstige risicofactor is voor een problematische ontwikkeling van het kind. Maar evengoed zijn andere redeneringen mogelijk die beginnen bij de ontwikkeling van het kind of bij een slechte huwelijksrelatie (nog afgezien van de genetische make-up van het kind als vertrekpunt van door het kind uitgelokte ongunstige omgevingsomstandigheden).

Een andere beperking van dit onderzoek is dat alle informatie verkregen is middels dezelfde methode (vragenlijsten) en afkomstig is van dezelfde informatiebron: ouders. De enige uitzondering hierop vormt de risicofactor temperament van adolescenten, die gebaseerd is op de informatie gekregen van adolescenten zelf. Het gebruik van dezelfde methode en dezelfde bron kan de hoogte van de samenhang tussen de gemeten constructen 'kunstmatig' verhogen. Bijvoorbeeld, depressieve ouders zullen de neiging hebben om zowel hun eigen beleving van opvoeding, als de kwaliteit van de huwelijksrelatie en/of het temperament van het kind als meer negatief te beoordelen dan de ouders die zich niet depressief voelen. Echter, de grootte van de samenhang tussen afzonderlijke risicofactoren in Tabel 2 laat zien dat dit niet altijd het geval is. Slechts in uitzonderlijke gevallen is er sprake van een correlatie rondom .60. Een ander probleem dat zich voordoet bij het gebruik van de

vragenlijsten is dat het onduidelijk is in hoeverre ouderlijk gedrag volgens zelf-rapportage van de ouders overeenkomt met het werkelijk gedrag van de ouders. In de literatuur zijn er aanwijzingen dat er weinig overeenkomst bestaat tussen wat ouders zeggen en wat ze doen (volgens observatiegegevens) (Gerrits et al., 1996). In het vervolgonderzoek zou het daarom aan te bevelen zijn om meerdere informatiebronnen en meerdere methoden te gebruiken om zowel opvoedingsgedrag als risicofactoren vast te stellen.

Het beleid inzake opvoedingsondersteuning en zeker ook de praktijk van interventie activiteiten gaat vaak uit van de steunbehoefte van ouders. In onze resultaten bleek behoefte aan steun echter nauwelijks te discrimineren tussen de probleem- en niet-probleemgroep. Andere risicofactoren bleken veel zwaarder te wegen (de eerder genoemde top vier risicofactoren). Hoewel onze operationalisering van behoefte aan steun misschien wat aan de magere kant was, hebben echter ook Klaver en Leseman (1996) in hun evaluatieonderzoek rond de experimenten Opvoedingsondersteuning opgemerkt dat niet zozeer behoefte aan opvoedingsondersteuning maar eerder de zogenaamde onvervulde steunbehoefte bij opvoedingsvragen, die als zeer belastend worden ervaren door ouders, het startpunt zou moeten vormen van activiteiten rond opvoedingsondersteuning. In onze data vinden we aanwijzingen dat de risicofactoren die met beleving van het eigen functioneren te maken hebben van groter invloed zijn op de kwaliteit van opvoeding dan behoefte aan steun. Voor het beleid inzake opvoedingsondersteuning steunen we dan ook de gedachte om niet zonder meer uit te gaan van geïnventariseerde vragen, twijfels en zorgen inzake allerlei onderwerpen rond de opvoeding en daar het aanbod op af te stemmen, maar van vroegtijdige opsporing van de 'top vier' factoren. Voor deze vroege onderkenning zijn betrouwbare en valide instrumenten nodig. Maar terwijl op het gebied van het temperament van het kind nog wel instrumenten voorhanden zijn, zijn er maar weinig instrumenten beschikbaar om de kwaliteit van de ouder-kind relatie (en opvoeding in het algemeen) vast te stellen.

Een laatste punt dat aandacht verdient is het resultaat omtrent het aantal risico's dat in het gezin aanwezig is. Vaak wordt beweerd dat eigenlijk pas echt sprake is van een verhoogde kans op problemen wanneer meer dan twee risicofactoren in het gezin opereren (Rutter, 1987; Sameroff, 1985). Rutter zegt hierover: 'Single chronic stresses are surprisingly unimportant if the stresses really are isolated'. Wij vonden echter voor bijna alle onderzochte aspecten van kwaliteit van de opvoeding dat er een duidelijk verschil is tussen geen risico- en één of meer risicofactoren. De aanwezigheid van slechts één risicofactor kan al duidelijk de kans op problemen verhogen.

Literatuur

As, N.M.C. (1999). *Family functioning and child behaviour problems*. (diss.) Katholieke Universiteit Nijmegen.

Bates, J. (1980). The concept of difficult temperament. *Merrill-Palmer Quarterly*, 26, 299-314.

Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83-96.

Boom, D.C. van den & Hoeksma, J.B. (1994). The effect of infant irritability on mother infant interaction: A growth-curve analysis. *Developmental Psychology*, 30, 581-590.

- Brock, A.J.L.L. de (1994). *Ouderlijk opvoedkundig handelen: de invloed van ouder-, kind- en contextuele kenmerken*. (diss.) Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Brock, A.J.L.L. de, Vermulst, A.A., Gerris, J.R.M. & Abidin, R.R. (1992). *Nijmeegse Ouderlijke Stress Index. Handleiding experimentele versie*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Buurmeijer, F.A. & Hermans, P.C. (1988). *De relatie tussen individuele stoornissen en gezinsfunctioneren*. (diss.) Universiteit Utrecht.
- Cantril, H. (1965). *The pattern of human concerns*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Deater-Deckard, K., Dodge, K.A., Bates, J. & Pettit, G.S. (1998). Multiple risk factors in the development of externalizing behaviour problems: Group and individual differences. *Development & Psychopathology*, 10, 469-493.
- Dekovic, M. (in press). Risk and protective factors in the development of problem behaviour during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*.
- Dekovic, M. (1992). *The role of parents in the development of child's peer acceptance*. Assen: Van Gorcum.
- Dekovic, M., Groenendaal, J.H.A. & Gerrits, L.A.W. (1996). Opvoederkenmerken. In J. Rispen, J.M.A. Hermans & W.H.J. Meeus (red.), *Opvoeden in Nederland* (pp. 70-94). Assen: Van Gorcum.
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J. & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Elder, G.H. Jr., Caspi, A. & Downey, G. (1986). Problem behaviour and family relationships: life course and intergenerational themes. In A.B. Sorensen, F.E. Weinert & L.R. Sherrod (Eds.), *Human Development and the life course* (pp. 293-340). Hillsdale: Erlbaum.
- Feij, J.A. & Kuiper, C.M. (1984). *Adolescenten Temperament Lijst (ATL)*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Garmezy, N. & Rutter, M. (1983). *Stress, coping and development in children*. New York: McGraw-Hill.
- Gerris, J.R.M., Vermulst, A.A., Boxtel, D.A.A.M. van, Janssens, J.M.A.M., Zutphen, R.A.H. van & Felling, A.J.A. (1993). *Parenting in Dutch families. A representative description of Dutch family life in terms of validated concepts representing characteristics of parents, children, the family as a system and parental socio-cultural value orientations*. Nijmegen: University of Nijmegen, Institute of Family Studies.
- Gerrits, L.A.W., Dekovic, M., Groenendaal, J.H.A., & Noom, M.J. (1996). Opvoedingsgedrag. In J. Rispen, J.M.A. Hermans & W.H.J. Meeus (red.), *Opvoeden in Nederland* (pp. 41-69). Assen: Van Gorcum.
- Gerrits, L.A.W., Groenendaal, J.H.A., Dekovic, M. & Noom, M.J. (1997). *Handleiding van de Nederlandse versie van de Parental Dimensions Inventory (PDI)*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Vakgroep Pedagogiek.

Groenendaal, J.H.A., Gerrits, L.A.W. & Rispens, J. (1996). Opvoeding en ontwikkeling in de kinderperiode. In J. Rispens, J.M.A. Hermanns & W.H.J. Meeus (red.), *Opvoeden in Nederland* (pp. 181-206). Assen: Van Gorcum.

Haaf, P.G.J. ten (1993). *Opvoedingsdimensies: convergente en discriminante validiteit*. (diss.) Katholieke Universiteit Nijmegen.

Hermanns, J.M.A. (1987). Risicofactoren in de ontwikkeling: de rol van de bijsturende omgeving. In H. Groenendaal, R. Meijer, J.W. Veerman & J. de Wit (red.), *Protectieve factoren in de ontwikkeling van kinderen en adolescenten*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Janssens, J.M.A.M. & As, N.M.C. van (1994). Kwaliteit van ouder-kind relatie en gedragsproblemen. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 33, 165-183.

Johanson, J.H. (1986). *Life events as stressors in childhood and adolescence*. Beverly-Hills: Sage Publications.

Kerkstra, A. (1985). *Conflicthantering bij echtparen*. (diss.) Amsterdam: VU-uitgeverij.

Klaver, A. & Leseman, P. (1996). *Opvoedingsondersteuning uit de kinderschoenen. De experimenten opvoedingsondersteuning na twee jaar*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.

Koot, J.M. (1993). *Problem behaviour in Dutch preschoolers*. (diss.) Erasmus Universiteit Rotterdam.

Maccoby, E.E. (1992). The role of parents in the socialisation of children: A historical overview. *Developmental Psychology*, 28, 1006-1017.

Meeus, W., Dekovic, M. & Noom, M.J. (1996). Opvoeding en problematische ontwikkeling in de adolescentie. *Pedagogisch Tijdschrift*, 21, 325-340.

Mooney, K.C., Thompson, R. & Nelson, J.M. (1987). Risk factors and the Child Behaviour Checklist in a Child Mental health Setting. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 14, 67-73.

Pounds, A. (1982). Attachment and maternal depression. In C.M. Parkes (Ed.). *The place of attachment in human behaviour*. London: Oxford University Press.

Prior, M. (1992). Childhood temperament. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 33, 249-279.

Rispens, J., Hermanns, J.M.A. & Meeus, W.H.J. (red.) (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.

Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanism. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 316-331.

Sameroff, A.J. (1985). Environmental factors in the early screening of children at risk. In W. Frankenburg, R. Emde & J. Sullivan (Eds.), *Early identification of children at risk* (pp. 21-44). New York: Plenum Press.

Sameroff, A.J., Seifer, R., Baldwin, A. & Baldwin, C. (1993). Stability of intelligence from preschool to adolescence. The influence of social and family risk factors. *Child Development*, 64, 80-97.

Seifer, R.Q. & Sameroff, A.J. (1987). Multiple determinants of risk and invulnerability. In E.J. Anthony & B. Cohler (Eds.), *The invulnerable child*(pp. 51-69). New York: Guilford Press.

Slater, M.A. & Power, T.G. (1987). Multidimensional assessment of parenting in single-parent families. In J.P. Vincent (Ed.), *Advances in family intervention, assessment and theory. Volume 4* (pp. 197-228). Londen: Jai Press Inc.

Spruyt, E. (1983). Volwassen worden in een kerngezin, eenoudergezin of stiefgezin. In M. du Bois-Reymond & J. de Jong Gierveld (red.), *Volwassen worden. Generaties toen en nu: Transitie in de levensloop* (pp.73-92). Houten: Van Loghum.

Stouthamer-Loeber, M., Loeber, R., Farrington, D.P., Zhang, Q., Kammen, W. van & Maguin, E. (1993). The double edge of protective and risk factors for delinquency: Interrelations and developmental patterns. *Development and Psychopathology*, 5, 683-701.

Swets-Gronert, F.A. (1986). *Temperament, taalcompetentie en gedragsproblemen van jonge kinderen: Een longitudinaal onderzoek bij kinderen van een half tot vijf jaar*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Yperen, T.A. van & Jansma, J.B.M. (1994). De Gezins Klimaat Schaal, verkorte versie: Een eerste concept. Interne publicatie vakgroep Pedagogiek, Universiteit Utrecht.

Veerman, J.W. (1988). Bedreigende en beschermende factoren in de gezinsomgeving: Gegevens uit onderzoek. In P.P. Goudena, H.J. Groenendaal & F.A. Swets-Gronert (red.), *Kind in geding: Bedreigende en beschermende factoren in de psychosociale ontwikkeling van kinderen*. Amersfoort: Acco.

Veerman, J.W., Horst, H. van der & Koedoot, P. (1989). De Vragenlijst Meegemaakte Gebeurtenissen (VMG). Experimentele handleiding. Amsterdam: Paedologisch Instituut, Episcrypt nr. 7.

Veerman, J.W. & Brink, L.T. ten (1993). Het meten van de opvoedingsomgeving met de Vragenlijst Meegemaakte Gebeurtenissen. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 32, 426-443.

Verhulst, F.C., Koot, J.M., Akkerhuis, G.W. & Veerman, J.W. (1990). *Praktische handleiding voor de CBCL*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.

Vergeer, M. M. & Hermanns, J.M.A. (1996). De dagelijkse omgeving waarbinnen kinderen en jongeren opgevoed worden. In J. Rispens, J.M.A. Hermanns & W.H.J. Meeus (red.), *Opvoeden in Nederland* (pp. 28-40). Assen: Van Gorcum.

Wallerstein, J.S. & Kelly, J.B. (1980). *Surviving the break-up: How children and parents cope with divorce*. New York: Basic Books.

Werner, E.E. (1989). High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59, 72-81.

Woldringh, C. & Peeters, J. (1995). *De relatie tussen risico- en protectieve factoren en het functioneren van het kind*. Nijmegen: I.T.S.

Noten

[1] Dit onderzoek is mede tot stand gekomen dankzij financiering door het Programmerings College Onderzoek Jeugd (PCOJ; tegenwoordig Stichting Jeugdinformatie Nederland)

[2] Voor de duidelijkheid zij er nog eens op gewezen dat problematisch functioneren van het kind in ons onderzoek niet de afhankelijke variabele is, maar alleen als selectievariabele is gebruikt om een 'Probleemgroep' en 'Niet-probleemgroep' te onderscheiden.

© Pedagogiek, jaargang 20 nr. 1, maart 2000, ISSN 1567-7109